

Socioekonomické souvislosti populačního vývoje světa

Zdeněk Pavlík

Katedra demografie a geodemografie

Přírodovědecká fakulta University Karlovy

Albertov 6, 128 43 Praha 2

pavlik@natur.cuni.cz +420 221 951 415

Změny v charakteru procesů s lidmi v posledních čtyřech stoletích

- Hluboké změny v charakteru a dynamice procesů s lidmi v posledních čtyřech stoletích lze nazvat revolucemi.
- Je to především konec feudalismu a prosazení svobody jednotlivce, rozvoj poznání (vědy) a technologií, zvýšení výroby potravin, industrializace a urbanizace, povinná školní docházka a odstranění analfabetismu, rozvoj lékařské péče a zlepšení hygieny, růst životní úrovně a zlepšování zdravotního stavu, emancipace žen, sekularizace, demokratizace a revoluční změna v charakteru demografické reprodukce.
- Všechny tyto změny jsou vzájemně propojeny a lze je souhrnně označit jako globální revoluci moderní doby,

Demografická revoluce jako součást globální revoluce moderní doby

- Demografickou revoluci lze pochopit a vysvětlit jen v kontextu změn v ostatních sociálních, ekonomických, politických a kulturních procesech s lidmi, neboť tyto procesy jsou vzájemně provázány.
- Proto je důležitá i jejich časová harmonizace, bez níž dochází k různě hlubokým krizím.
- Demokratickou revoluci lze stručně jako změnu v charakteru demografické reprodukce z jejího extenzivního typu na typ intenzivní. Jestliže se dříve rodilo hodně dětí, ale málo se jich dožilo dospělosti, dnes se jich rodí méně a téměř všechny se jí dožívají.

Dva časové body obratu v populačním vývoji světa

- První bod obratu nastal koncem 18. století, kdy se svět rozdělil z demografického pohledu na dvě části: v první z nich, kterou tvořila Evropa a země s původně evropským obyvatelstvem, začala probíhat demografická revoluce, která po svém zakončení rozdělila svět na dvě části: země demograficky vyspělé a demograficky rozvojové.
- Demografická revoluce začala ve Francii a postupně se rozšířila jako difúzní proces do ostatních zemí v Evropě i do zemí s obyvatelstvem pocházejícím z Evropy a byla ukončena zhruba v polovině 20. století, v některých zemích teprve v šedesátých letech minulého století.

Charakteristické rysy průběhu demografické revoluce

- Demografická revoluce je univerzální proces, který probíhá postupně ve všech zemích světa.
- Jelikož jsou podmínky každé země odlišné, její časový i typový průběh je proto v každé z nich specifický.
- Nejdelší dobu trvala ve Francii, nejkratší v některých evropských zemích, kde začala nejpozději (Albánie aj.).
- Rozdílný průběh se týká nejen rozdílů mezi zeměmi, ale i v rámci jednotlivých zemí mezi jejich oblastmi, městem a venkovem, mezi sociálními a etnickými skupinami apod. Data existují většinou pouze za celé země, pro mezinárodní srovnání jsou to průměry.

Druhý bod obratu v průběhu demografické revoluce světa

- Druhým bodem obratu je polovina 20. století, kdy svět je rozdělen na země demograficky vyspělé a rozvojové.
- V průběhu demografické revoluce dochází k postupnému snižování úrovně úmrtnosti a plodnosti; jejich vztah určuje velikost populačního přírůstku.
- Demografická revoluce v rozvojových zemích má některá specifika: rychlost poklesu úrovně úmrtnosti je mnohem rychlejší než pokles úrovně plodnosti (v některých zemích dochází dokonce v první fázi ke zvýšení úrovně plodnosti (v důsledku zlepšujících se zdravotních poměrů)).

Katastrofické scénáře populačního vývoje

- Oba body obratu jsou spojeny s katastrofickými scénáři o přelidnění světa.
- Koncem 18. století to byl Thomas Robert Malthus s jeho populačním zákonem (1798) o aritmetickém růstu množství prostředků obživy a geometrickém růstu počtu obyvatelstva.
- Počátkem druhé poloviny 20. století to byla Ehrlichova Populační bomba (1968) a Meadowsovy Hranice růstu (1971), které byly výstižně označeny jako Malthus a počítač.
- Na světové populační konferenci v Bělehradě (1965) jsem poprvé zaregistroval světové populační hodiny.

Světové populační hodiny 2012

- Počet obyvatelstva světa: 7 070 mld. / 1 270 / 5 800 mld.*)
- Přirozený přírůstek: 1,17 % 83 mil. 2 / 81 mil.
- Denní přírůstek: 227 tis. 5 / 222 tis.
- Přírůstek za minu: 158 osob 4 / 154 osob
- Přírůstek za vteřinu 2,63 osob 0,063 / 2,563 osob
- Počet narozených za rok: 139 mil. 14 / 125 mil.
- Počet zemřelých za rok: 56,6 mil. 12,2 / 44,4 mil.
- Počet úmrtí kojenců za rok: 16 652 211 / 16 441
- Počet zemřelých kojenců za min. : 12 0,1 / 11
- *) první údaj za demograficky vyspělé země, druhý za demograficky rozvojové

Vybrané země světa po nebo v procesu demografické revoluce

Země	hmp	hmú	kú	e ^{0,m}	e ^{0,ž}
Afghanistan	44	16	131	44	44
Zambie	46	15	84	49	49
Ghana	31	8	45	63	65
Egypt	25	5	23	71	75
India	23	7	50	63	65
Malajsie	21	5	8	78	77
Bazílie	15	6	20	70	77
Německo	8	10	4	77	83
Japonsko	8	9	3	80	86

Závěry

- Po zakončené demografické revoluci dochází v řadě zemí k přirozenému úbytku obyvatelstva v důsledku nízké úrovně plodnosti. Tomuto procesu, který nelze dosud považovat za univerzální, se dostalo pojmenování druhý demografický přechod.
- Proces demografické revoluce bude ve světě zakončen v průběhu tohoto století, kdy počet obyvatelstva dosáhne počtu 10 – 11 mld. Poté se bude tento počet stabilizovat, bude docházet pouze k jeho mírným změnám nebo k poklesu tohoto počtu.
- Zákonitým důsledkem procesu demografické revoluce je demografického stárnutí, ke kterému postupně dochází ve všech zemích.